

Лілія НАЗАРЕНКО

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ СВОЄРІДНОСТІ ОБРАЗНОЇ КАРТИНИ
СВІТУ ЧЕХІВ ТА УКРАЇНЦІВ

Порівняння предметів, явищ, ознак, дій є актом процесу пізнання, освоєння людиною навколишньої дійсності. Саме акт порівняння лежить в основі зближення на мовному ґрунті таких далеких понять, як живе й неживе, фізичне й психічне, відбиваючи єдність матеріального світу й процесів його пізнання.

У процесі функціонування мови багато порівнянь усталили свою структуру і перейшли з рівня мовлення у фразеологічну систему даної мови. Укладач словника стійких порівнянь чеської мови Ф.Чермак визначив ці мовні одиниці як стійкі ідіоматичні найменування, які служать для позначення й оцінки (насамперед) відношення подібності між іменником, визначеним у конкретному контексті, і попередньо заданою моделлю¹. В українській і чеській мовах стійкі порівняння, або компаративні фразеологізми, мають здебільшого тричленну структуру: основа порівняння, тобто ознака, за якою проводиться порівняння, порівняльна частина та порівняльний сполучник: *lebdý jako křída* – блідий, як крейда; *chudý jako kostelní myš* – бідний, мов церковна миша.

У ролі еталонних ознак, опорних слів порівняльної частини компаративних фразеологізмів і в українській, і в чеській мовах виступають такі лексичні одиниці (як правило, іменники), які достатньою мірою володіють тією ознакою, за якою проводиться порівняння. Це часто вживані слова, “соціально відпрацьовані” у певному мовному середовищі. Кожне таке порівняння створене в результаті багатовікового досвіду народу на базі образу, який є відомим і звичним кожному носієві мови і передається з покоління в покоління. Найчастіше компонентами порівняльної частини стійких порівнянь в обох мовах є назви конкретних предметів (45%), назви тварин (більше 20 %), назви професій людини і видів діяльності, власні імена, топоніми, антропоніми, абстрактні поняття. Той факт, що основне навантаження припадає на конкретну й анімалістичну лексику, можна пояснити функцією порівняння, адже людині властиво прирівнювати щось до добре знайомих предметів, які мають характерні, типові ознаки. Так, серед більше, ніж 150 назв тварин, які є компонентами порівнянь, найчастіше вживаються *pes* (близько 40 одиниць), *kočka*, *prase*, *kůň*, *vůl*, *kráva*, *koza*, *ovce* – тобто назви тих тварин, з якими людина постійно контактує в процесі своєї господарської діяльності. Значно рідше у стійких порівняннях (СП) використовуються назви рослин. На думку В.М.Мокієнка, фразеологія, що базується

¹ Čermák F. Česká přirovnání // Slovník české frazeologie a idiomatiky. Praha, 1983. S.466.

на образах тваринного світу, є більш соціально обумовленою, ніж фразеологія рослинна².

Використання назв тварин як еталонів ознак, за якими проводиться порівняння, пов'язано з їх об'єктивними характеристиками. Порівняйте: *silný j. býk; černý j. havran; slepý j. krtek; má oči j. jestřáb*. І навпаки, тваринам часто приписуються якості й характеристики, властиві людині: *pilný j. včelička; líný j. veš; falešný j. kočka; lstivý j. had*. Це почасти можна пояснити властивим людському мисленню антропоцентризмом, що відображається у мові, в тому числі у фразеології. Свідомість людини спочатку інтерпретує властивості певного об'єкта у "людиноподібних" ознаках, а потім знову переносить їх на людину. Так, символи деяких рис характеру людини – працелюбність, лінощі, хитрість, нещирість – спочатку надані тваринам, які потім використовуються для емотивно-оціночної інтерпретації властивостей людини у складі СП.

Певні слова – стандартні символи, типові носії якостей (фізичних чи моральних) – беруть участь у створенні специфічної картини світу, тобто прийнятої у певному суспільстві системи концептуальних стереотипів як норм мислення, оцінки поведінки у світі.

Загальновідомо, що мови різняться не тільки особливостями граматичної і лексичної структури, а й національно-культурною специфікою членування світу, тобто виділення у ньому суттєвих для даного народу і його екологічної сфери елементів, властивостей і явищ. А.Н.Леонтьєв писав: "Ми сприймаємо предметний світ не тільки в координатах простору і часу (в русі), але ще в одному квазіпросторі... це простір значень"³. Цей "простір значень" включає і національно-культурний мовний досвід, що базується на системі традиційних образів, порівнянь, символічного вживання певних денотатів. Так, еталоном міцного здоров'я українці обрали бика, дуб, воду, ведмедя (здоровий, як бик, як дуб, як вода, як ведмідь), а чехи бук, дуб, хрін, липу, рибу, рись, ріпу – (*zdravý j. buk; j. dub; j. hřib; křen; lípa; guba; gus; řepa*). Слід відзначити, що національна мовна свідомість не стільки фіксує об'єктивні властивості предметів і явищ, скільки надає їм рис, для них не характерних. Наприклад, еталоном сильного сп'яніння в українців є свиня, ніч: п'яний, як свиня; як темна ніч: у чехів – свиня, гармата, сніп, слива, датчанин (*opilý j. svině; dělo; snop; slíva; Dan...*). На перший погляд, ці предмети не мають об'єктивних характеристик для того, щоб бути обраними еталоном заданої ознаки *opilý*. Однак, ймовірно, тут проявляється затемненість внутрішньої форми порівнянь. В основі цих СП лежать складні, тонкі асоціації. Можливо, порівняння *opilý jako slíva* виникло за асоціацією з кольором носа п'яниці, а *opilý jako snop* у зв'язку з його нездатністю міцно триматися на ногах.

Здатність певного слова метафоризуватися, ставати образним стрижнем СП зумовлена наявністю в його значенні особливого макрокомпонента – конотації, що є переплетінням мікрокомпонентів – асоціативно-образного, оціночного, емотивного і функціонально-стилістичного.

Вихідною базою для вибору й переосмислення слова є асоціативно-образний компонент конотації – стандартні асоціації, які "відображають пов'язані зі словом культурні уявлення і традиції, існуючу в даному мовному колективі практику вико-

² Мокиєнко В.М. Славянская фразеология. М., 1980. С.64.

³ Леонтьев А.Н. Вступительная статья // Восприятие и деятельность. М., 1976. С.15

ристання даної речі та інші екстралінгвістичні фактори”⁴. Особливо наочно це можна простежити на прикладі назв тварин, які набули символічного значення у мовній творчості українського і чеського народів. Деякі з них, ставши образним стрижнем СП, функціонують у мові як узуальні мовні метафори: хитрий, як лисиця – лисиця; упертий, як віслик – віслик та ін. Значення багатьох таких образів-символів в обох мовах збігається, оскільки вони розвинулись на спільнослов’янському ґрунті. Порівняння, створені на їх базі, можна назвати абсолютними семантичними універсалами: mlčet j. guba – мовчати, як риба; dřít j. kůň – працювати, як кінь; pilný j. včelíčka – працюючий, як бджілка; chodit j. páv – ходити, як пава.

Однак незважаючи на те, що для носіїв української та чеської мов представники тваринного світу є такими ж об’єктами дійсності, кожна з цих мов по-своєму використовує образні назви тварин у складі СП. Один і той же образ може по-різному реалізувати семи конотативного значення при створенні різних СП двох мов. Наприклад, bručet j. medvěd; chovat se j. medvěd; chlupatý j. medvěd; silný j. medvěd.; chodit (tancovat) j. medvěd. – здоровий, як ведмідь; дужий, як ведмідь: волохатий, як ведмідь; лінивий, як ведмідь; старий, як ведмідь. Іменник, що є образною основою цих СП – ведмідь – виступає як асоціативне поле, сукупність асоціативних уявлень, на базі кожного з них утворюється окреме СП. Такі асоціативні мікрополя одних і тих же назв тварин в українській і чеській мовах можуть перебувати в різних відношеннях (опозиціях):

1) нульова опозиція – елементи асоціативного мікрополя збігаються:

віслик	osel
дурний – дурний, як віслик	дурний – hloupý jako osel
упертий – упертий, як віслик	упертий – tvrdohlavý jako osel

2) привативна опозиція – ширше мікрополе включає в себе всі елементи вужчого мікрополя другої мови:

черепаха	želva
повільний – повзе, як черепаха	повільний – leze jako želva
	спокійний – klidný jako želva
	смутий – smutný jako želva

3) еквіполентна опозиція – два мікрополя містять як спільні, так і різні елементи:

кіт	kocour (kočka)
хтивий – дивиться, як кіт на сало	хтивий – mlsný jako kocour
пакісний – пакісний, як кіт	нещирий – falešný jako kočka

4) диз’юнктивна опозиція – два мікрополя не мають спільних елементів:

тарган	šváb
рудий – рудий, як тарган	напівживий (травлений) – otravený jako šváb
вусатий – вуса, як у таргана	

Зіставлення асоціативних мікрополів одних і тих же слів у різних мовах має велике значення для процесу перекладу. Асоціативними лакунами для українського читача є такі СП чеської мови, як chytrý j. opice (хитрий, наче мавпа), líný j. kráva (лінивий, як корова), líný j. veš (лінивий, як воша), zdravý j. guba (здоровий, як риба), klidný

⁴ Верещакін Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. М., 1976. С.47.

j. želva (спокійний, як черепаха), nadávat j. špaček (лятися, як шпак), spí j. dudek (спить, як одуд), šplhat j. datel (підлабузнюватися, як дятел).

Відмінності в асоціативно-образному сприйнятті властивостей різних тварин чехами і українцями можна пояснити тим, що в символічних образах матеріальна семантика відіграє другорядну роль, основного ж значення набуває семантика образна, хоча перша з них визначає основне значення слова і стоїть на першому плані, а друга виникає у психіці носія мови на підставі його художнього досвіду.

Перекладачеві слід проявляти особливу обережність при передачі символічних образів, зокрема анімалістичних. Дослівний переклад у таких випадках не сприяє адекватному відтворенню стійких порівнянь, бо нерозкритий образ веде до втрати його експресивного потенціалу.